

https://doi.org/10.18485/fpn_pz.2024.27.3

UDC 323.173(497.115)"2008/..."
327(497.11:470)"2008/..."

Kosovsko pitanje i razvoj srpsko-ruskih odnosa od 2008. godine kroz prizmu uravnotežavanja pretnje

Sažetak

Rad istražuje drugačiji karakter, u komparativnoj perspektivi balkanskih država, srpsko-ruskih odnosa od 2008. godine, težeći da identifikuje ključni uzrok takvog razvoja. Za razliku od istorijskih veza i energetske zavisnosti, komponenti prisutnih i kod niza drugih država Balkana, pitanje statusa Kosova i Metohije kao pretnje teritorijalnom integritetu se identifikuje kao ključni element, koji je trasirao dinamiku tih odnosa. U teorijskom pogledu rad se oslanja na teoriju ravnoteže pretnje kao podesan okvir za kontekstualizaciju formiranja savezništva u slučaju kada su važni interesi ugroženi. Kontinuitet srpsko-ruskih odnosa u posmatranom periodu, bez obzira na promenu vlasti i geopolitičkog konteksta, ukazuje na važnost uravnotežavanja dugotrajno prisutne pretnje. U teorijskom razmatranju, rad skreće pažnju na snažnu tendenciju uravnotežavanja za države suočene sa pretnjom u međunarodnom sistemu, čak i u situaciji velike neravnoteže moći aktera.

Ključne reči

Srbija, Rusija, pretnja, uravnotežavanje, Balkan

[1] Doktorand na Fakultetu političkih nauka Univerzitet u Beogradu;
Imejl-adresa: nikola.preradovic2605@gmail.com; ORCID: 0009-0007-9571-4258.

Uvod

Karakter odnosa Republike Srbije sa Ruskom Federacijom je, komparativno posmatrano, drugačiji u odnosu na druge države i entitete Balkana. Gotovo sve su, ili tokom Hladnog rata, ili nakon njegovog završetka, odabrale evroatlantsku stratešku orijentaciju. Turska i Grčka su članice NATO od njegovog prvog proširenja 1952, a Atina je pristupila i Evropskoj uniji (EU) 1981. godine. Sa krahom socijalizma i druge balkanske države su težile članstvu u istim organizacijama, pa je Slovenija postala članica NATO i EU 2004, kada su se i Rumunija i Bugarska pridružile najznačajnijem vojnom transatlantskom savezu, dok su članstvo u uniji čekale još tri godine. Hrvatska je postala članica EU 2013, dok je, zajedno sa Albanijom, NATO pristupila 2009. godine. Severnoatlantskom savezu su se pridružile i Crna Gora 2017, kao i Severna Makedonija 2020. godine, dok evroatlantske aspiracije ima Bosna i Hercegovina i administracija u Prištini. Osim Turske, čije evropske integracije su faktički zamrznute i koja kao regionalna sila, ostajući u zapadnoj bezbednosnoj arhitekturi, autonomno deluje na međunarodnoj sceni, sve druge balkanske države su se formalno usaglasile sa Zajedničkom spoljnom i bezbednosnom politikom (ZSBP) EU, uvodeći sankcije Rusiji nakon početka Rata u Ukrajini.

Izuzetak je Srbija, koja je 2007. godine skupštinskom rezolucijom proglasila vojnu neutralnost (Vlada Republike Srbije, 2007), a iako je njen dugoročni spoljnopolitički cilj članstvo u EU, stepen usklađenosti sa ZSBP od iniciranja Ukrajinske krize 2014. godine značajno opada (RSE, 2023). Još 2013. godine je potpisana Deklaracija o strateškom partnerstvu Srbije i Rusije (RSE, 2013), a stavovi javnog mnjenja ukazuju da se Moskva percipira kao važan politički saveznik (RSE, 2023). Govoreći o odnosima Srbije i Rusije 2015. godine, tadašnji premijer, a aktuelni predsednik Srbije, Aleksandar Vučić ih je okarakterisao kao prijateljstvo na „racionalnim osnovama“ (Politika, 2015). Rad teži istraživanju uzroka formiranja, uporedno posmatrano u kontekstu Balkana, drugačijih od-

nosa Beograda i Moskve. Njegov cilj je teorijska konceptualizacija tih odnosa od jednostranog proglašenja nezavisnosti Kosova² 2008. godine, kao događaja koji je, u velikoj meri, definisao specifičan položaj Srbije na Balkanu, radi analize potencijalno racionalnih komponenti te saradnje.

Osnovna hipoteza ovog rada je da se specifičan karakter, za balkanske države, saradnje Srbije sa Rusijom može objasniti kao pokušaj mekog uravnotežavanja pretnje usled opasnosti secesije dela teritorije, koju su podržali SAD i druge najmoćnije države članice NATO. Meko uravnotežavanje (Pape, 2005: 10), u svetlu ogromne neravnoteže moći aktera, podrazumeva delovanje putem diplomatskih aranžmana, kroz međunarodne institucije i, u manjoj meri, ekonomskim sredstvima radi uravnotežavanja konkretno identifikovane pretnje. Rusija je, kao stalna članica Saveta bezbednosti, u najvažnijem globalnom multilateralnom forumu, Ujedinjenim nacijama, u mogućnosti da spreči formalno pravno usvajanje rešenja kosovskog pitanja koje bi ugrozilo interese Beograda. Suštinski, ona je jedina velika sila koja je, želeći da obnovi elemente sopstvenog uticaja na Balkanu i ojača svoje ekonomsko-energetsko prisustvo u regionu, pružila aktivnu podršku težnji Srbije da zaštiti svoj teritorijalni integritet. Na taj način kontekstualizovano, spoljnopolitičko delovanje Srbije prema Moskvi ne predstavlja produkt tradicionalnog ili istorijskog prijateljstva, niti iracionalnih simpatija javnog mnjenja, već pragmatičnu politiku uravnotežavanja konkretno identifikovane pretnje. Teorijski okvir koji oslikava ovu dinamiku saradnje je teorija ravnoteže pretnje Stivena Volta (Stephen Walt).

U metodološkom pogledu za proveru hipoteze i validnosti teorijskog okvira primarno su korišćeni kvalitativna analiza sadržaja kao i praćenje procesa, podesno za razmatranje teorija fokusiranih na mehanizme kausalnog zaključivanja (Bennett and Checkel, 2015), izdvajajući kosovsko pitanje kao najznačajniji faktora koji je trasirao razvoja srpsko-ruskih odnosa od 2008. godine. Od izvora podataka, primarni se prevashodno odnose na ključne strateške dokumente i izjave državnih zvaničnika, dok sekundarne predstavlja teorijska i postojeća literatura o srpsko-ruskim odnosima u posmatranom periodu. Odabrana metodologija omogućava testiranje objašnjavajuće moći teorije, odnosno njene sposobnosti „da opiše i objasni uzroke ili efekte klase fenomena“ (Van Evera, 1997: 7-8), u ovom slučaju razvoj odnosa dve države kroz prizmu realizma kao teorije međunarodnih odnosa.

Nakon uvoda, sledeće poglavlje je posvećeno analizi teorije ravnoteže pretnje kao ključnog teorijskog pristupa korišćenog u radu, ukazujući na ugroženost teritorijalne celovitosti države kao jednog od osnovnih izvora pretnje. Nakon toga se ukratko oslikavaju osnovni elementi pretnje teritorijalnom integritetu nastale otvaranjem kosovskog pitanja 2008. godine. Fokus narednog poglavlja je na odnosu Srbije sa Rusijom od jed-

[2] Ovaj naziv je bez prejudiciranja statusa i u skladu je sa Rezolucijom Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244.

nostranog proglašenja nezavisnosti Kosova do ruske invazije na Ukrajinu 2022. godine, kao jedne etape odnosa dve države. Peto poglavlje analizira saradnju od pojave novog kriznog žarišta na istoku evropskog kontinenta 2022. godine, koje je značajno otežalo, ali ne i redefinisalo, politiku balansiranja Srbije. Konačno, u zaključku se proverava hipoteza rada, oslikavajući značajno prisustvo elementa uravnotežavanja pretnje, u različitim geopolitičkim kontekstima od 2008. godine, u srpsko-ruskim odnosima.

Ravnoteža pretnje i teritorijalni integritet

U anarhičnom međunarodnom sistemu osnovni postulat državnog delovanja je samopomoć. Primarni, iako nesumnjivo ne jedini, cilj delovanja političkih jedinica u međunarodnim odnosima je opstanak. Jedan od važnih elemenata strategije očuvanja država u takmičarskoj sferi međunarodne politike je formiranje savezništva. Stiven Volt ukazuje da: „u anarhiji, države formiraju savezništva kako bi se zaštitile“ (Ibid, 1987: Preface). Dakle, savezništva suštinski predstavljaju sponu interesa političkih jedinica radi ostvarivanja zajedničkih ciljeva uključenih aktera. Političku suštinu imperativa saradnje u međunarodnim odnosima je uočio još Tukidid, u kontekstu antičke Grčke, ističući da je: „identičnost interesa najčvršća veza bilo između država bilo između pojedinaca“ (Morgentau, 2014: 10). Tradicionalni pristup problemu savezništva je oslikan u konceptu ravnoteže snaga. U tom kontekstu, on podrazumeva saradnju između država u cilju uravnotežavanja najmoćnije među njima kako bi se sprečila apsolutna prevlast bilo kog subjekta međunarodne politike. Ipak, konvencionalni pristup favorizuje razmatranje rivalstva i saradnje između velikih sila koje su najodgovornije za globalnu stabilnost, zapostavljajući kalkulacije malih i srednjih država prilikom izbora saveznika.

Razvijajući pristup formiranju savezništva koje uzima u obzir i interese aktera koji ne uživaju status velikih sila, Volt ističe da države primarno uravnotežavaju pretnje, a ne isključivo moć (Walt, 1987: 5). Kako on smatra: „Iako je moć važan deo računice, nije jedini. Preciznije je reći da države imaju tendenciju da ulaze u saveze sa ili protiv stranih sila koje predstavljaju najveću pretnju“ (Ibid, 1987: 21). Isticanje pretnje kao centralnog elementa strategija uravnotežavanja omogućava izdiferencirani pristup, koji za razliku od apsolutnog imperativa uravnotežavanja najmoćnijeg, uvažava i specifične izazove manjih političkih jedinica za koje je, uz globalnu, često još značajnija regionalna dinamika. Za male i srednje države, više nego ukupni odnosi moći između velikih sila u sistemu, važna je mogućnost globalnih igrača da projektuju sopstvenu moć u regionu i interesi specifičnih regionalnih aktera koje one promovišu i štite. Tako je tokom Hladnog rata na Bliskom Istoku za lokalne igrače relevantnija bila sposobnost SAD i Sovjetskog Saveza da oblikuju dinamiku regionalnih odnosa i podupru interese svojih saveznika, nego sam

odnos snaga dve supersile na nivou međunarodnog sistema. Predsednik Sadat je, na primer, razočaran neefikasnošću dugogodišnjeg savezništva sa SSSR, promenio spoljnopolitičku orijentaciju Egipta približivši državu SAD, uveren da se sa promenom pozicije njegove države može pridobiti i veća američka podrška za specifične egipatske interese u regionu (Ibid, 1987: 169). Slična dinamika je prisutna i u drugim regionima gde su akteri primarno fokusirani na specifične lokalne pretnje i načine da odgovore na njih.

Osnovni faktori koji konstituišu pretnju su: sveukupna moć, odnosno ukupna količina resursa, ekonomskih, vojnih, tehnoloških, demografskih, koji su dostupni jednoj državi ili savezu, geografska blizina, koja podrazumeva da političke jedinice koje su blizu imaju veću sposobnost projektovanja moći, ofanzivni kapaciteti, koji predstavljaju sposobnost da se ugrozi suverenost i teritorija druge zemlje po prihvatljivoj ceni i agresivne namere, koje znače da će akteri koji se percipiraju kao agresivni doprineti formiranju uravnotežavajućih koalicija protiv njih (Ibid, 1987: 21-25). Ukupna moć je važna, ali ne nužno odlučujuća. Paradoks moći je da ona i plaši i privlači. Ona može predstavljati pretnju, ali i učiniti aktera izrazito poželjnim saveznikom, zavisno od kombinacije sa drugim elementima. Navedeni faktori omogućavaju operacionalizaciju teorije ravnoteže pretnje prilikom analize nacionalnih politika pojedinačnih država.

Pretpostavka je da će drugačije kombinacije ovih faktora generisati i drugačije politike država, koje su suočene sa dve osnovne mogućnosti. Jedna se odnosi na svrstavanje uz državu ili savez koji predstavlja pretnju u situacijama kada je prisutna ogromna neravnoteža moći strana. Druga podrazumeva uravnotežavanje uočene pretnje bilo kroz saveze sa drugim silama ili jačanje sopstvenih kapaciteta, koja predstavlja preferencijalnu strategiju za aktere koji su sposobni da je izaberu. Akteri suočeni sa izrazito značajnom pretnjom od izrazito moćnog aktera se mogu usled značaja oba faktora odlučiti i za kombinaciju dva pristupa.

U kontekstu ovog rada, neophodno je i ukazati na dve komponente, koje utiču na izraziti značaj ugroženosti teritorijalnog integriteta kao jednog od osnovnih izvora pretnji državama u međunarodnom sistemu. Prvo, koreni takve percepcije se nalaze u samom karakteru savremenih političkih jedinica. Od nastanka modernog sistema država one su primarno definisane kao teritorijalni entiteti. U skladu sa klasičnim shvatanjem Maksa Vebera (Max Weber): „država je ljudska zajednica koja (uspešno) prisvaja monopol na legitimnu upotrebu nasilja na određenoj teritoriji“ (Weber, 1946: 6). Princip teritorijalnosti domet državne jurisdikcije vezuje za odgovarajuću geografsku celinu omeđenu državnim granicama. Ta praksa je kodifikovana i osnivačkim ugovorima najznačajnijih međunarodnih organizacija, pa tako Povelja Ujedinjenih nacija ističe da će se svi članovi suzdržavati od pretnje silom ili upotrebe sile protiv teritorijalnog integriteta i političke nezavisnosti bilo koje države (UN). Karakteristika savremenog međunarodnog sistema je čvrsta vezanost država za njihovu teritoriju. Druga komponenta koja pojačava vezanost za određene

teritorije je kognitivna i kulturološka vezanost za njih, koja se razvija kod nacija i etničkih zajednica. To su ideje koje predstavljaju subjektivnu dimenziju određene teritorije u pogledu simbolike, religijske važnosti, nacionalnih mitove i interpretacija istorije kod pojedinih grupa (Csurgai, 2021: 34). Karakterističan primer je rivalstvo oko Jerusalima koje povezuje interpretacije tri najrasprostranjenije monoteističke religije uključujući kontroverze oko političkog statusa grada (Ibid, 2021: 34). Prva komponenta koja oslikava značaj teritorijalnog integriteta za sve države u savremenim međunarodnim odnosima je često praćena i drugom, simboličnom i kulturnom, povezanošću naroda sa određenim teritorijama. Kombinacija ova dva faktora čini percepciju pretnje u slučaju ugroženosti teritorijalne celovitosti intenzivnijom.

Kosovsko pitanje

Nakon neuspeha pregovaračkog procesa između Beograda i Prištine pod okriljem Ujedinjenih nacija (Ker-Lindsay, 2009), 17. februara 2008. godine, bez prateće rezolucije Saveta bezbednosti UN, prištinska administracija jednostrano proglašava nezavisnost, koju ubrzo priznaju najmoćnije države članice NATO, predvođene SAD, Velikom Britanijom, Nemačkom i Francuskom. Vlast Srbije iskazuje jasan konsenzus u protivljenju takvoj odluci. Tako i tadašnji premijer, Vojislav Koštunica i predsednik, Boris Tadić, ističu da će Srbija nastaviti da brani svoj teritorijalni integritet i legitime interese (Danas, 2024). Kosovsko pitanje, u kontekstu ovog rada, podrazumeva izazov teritorijalnom integritetu sa kojim se Srbija suočava nakon jednostranog proglašenja nezavisnosti 2008. godine.

Pretnja teritorijalnom integritetu se u ovom slučaju manifestovala u svojoj dvostrukosti. Ona je predstavljala klasičan oblik secesije dela teritorije koji u državo-centričnom međunarodnom sistemu predstavlja ugrožavanje jednog od njegovih osnovnih postulata. U specifičnom kontekstu raspada Jugoslavije, ona je takođe predstavljala presedan u delovanju najmoćnijeg globalnog aktera. SAD su od druge polovine 90-ih godina prošlog veka odigrale važnu, a često i ključnu ulogu, u teritorijalnoj reintegraciji većine bivših jugoslovenskih republika, od Hrvatske preko Bosne i Hercegovine, kroz mirovni sporazum parafiran u Dejtonu, do Ohridskog sporazuma kojim su okončani sukobi u Makedoniji. Izuzetak je Srbija gde su SAD i nakon promene režima i spoljnopolitičke orijentacije 2000. godine, podržali secesiju dela državne teritorije. Odstupajući od prethodnog stava Badinterove komisije (Peščanik, 2008), koju je početkom jugoslovenske krize osnovala tadašnja Evropska zajednica, da su granice republika, u odsustvu sporazuma zainteresovanih strana, nepromenjive, promoteri nezavisnosti su smatrali da Kosovo predstavlja slučaj *sui generis* (EWB, 2017).

Drugi element prisutan u ovom kontekstu se odnosi na kulturnu i religijsku simboliku Kosova za konstituisanje identiteta moderne Srbije.

Tokom trajanja pregovora premijer Vojislav Koštunica je istakao da Kosovo predstavlja: „teritoriju gde je naša država rođena i duh naše nacije začet“ (Ejdus, 2020: 105). Komentarišući značaj proglašenja nezavisnosti predsednik Tadić naglašava da: „Kada sam rekao da nikada nećemo priznati Kosovo implicitno sam mislio da nećemo odustati od našeg identiteta. Ovo je nešto što nas definiše kao naciju u budućnosti“ (Ibid, 2020: 116). Navedene izjave oslikavaju izuzetan značaj koji je kosovska tradicija imala u formiranju nacionalnog i državnog identiteta moderne Srbije od XIX veka (Ibid, 2020: 39-65). Opasnost gubitka dela teritorije za koji se vezuje takva kulturološka važnost je doprinela jačanju percepcije pretnje.

Dominantno shvatanje je oslikano i u Strategiji nacionalne bezbednosti iz 2009. godine gde se ističe da: „Protivpravno jednostrano proglašena nezavisnost Kosova predstavlja najveću pretnju bezbednosti Republike Srbije“ (Služeni Glasnik Republike Srbije, 2009). Deceniju kasnije u novijoj Strategiji nacionalne bezbednosti se naglašava da: „Pokušaj otcepljenja Autonomne pokrajine Kosovo i Metohija ugrožava nacionalne interese Republike Srbije (...) Bezbednosni problemi na tom prostoru glavni su izvor nestabilnosti u Republici Srbiji i regionu“ (Službeni Glasnik Republike Srbije, 2019).

Analiza stavova u dva strateška dokumenta o nacionalnoj bezbednosti Srbije u rasponu od jedne decenije ukazuju da na percepciju pretnje nije drastično uticao dijalog Beograd i Prištine, koji se od 2011. godine vodi pod pokroviteljstvom EU (EEAS), a čiji je cilj normalizacija odnosa dve strane. Važni razlozi takvog ishoda uprkos nizu postignutih sporazuma, od tehničkih do principa za regulisanje budućih odnosa (Kancelarija za KiM Vlade Republike Srbije), je izostanak njihove pune implementacije, ali i međusobno nepoverenje aktera i nesigurnost u ishod samog procesa. Uprkos dijalogu, u posmatranom periodu je intenzitet pretnje, ostao relativno konstantan.

Identifikujući pretnju, postavlja se pitanje mogućih opcija političkog delovanja Srbije. Na Kosovu je od 1999. kontinuirano prisutan NATO, najmoćniji vojni savez u istoriji čovečanstva sa enormnim ofanzivnim kapacitetima i ukupnim vojnim izdvajanjima koja su iznosila 2020. godine čak 1096, 6 milijardi američkih dolara (Statista, 2023), zbirni udeo država u savezu u procentu globalnog BDP je iste godine iznosio blizu 48% (The Global Economy, 2021). Apsurdno je i upoređivati navedene podatke sa limitiranim kapacitetima delovanja jedne male države u međunarodnom sistemu. Geografski posmatrano, Srbija je u potpunosti okružena državama članicama ili državama na čijoj teritoriji je, ili je bio, prisutan NATO. Delovanje koje pruža osnov za percepciju agresivne namere je agresija NATO protiv SR Jugoslavije 1999. godine, ali i podrška koju su neke od najvažnijih članica saveza pružile secesionističkim aspiracijama na Kosovu. U enormno disproporcionalnim odnosima snaga, centralna strategija podrazumeva svrstavanje uz jačeg. Tako Srbija 2006. postaje učesnik NATO programa „Partnerstvo za mir“, a saradnju dodatno pro-

dubljuje usvajanjem Individualnog akcionog plana partnerstva 2014. godine (Ministarstvo odbrane Republike Srbije). Uz to NATO je i akter sa kojim Vojska Srbije održava i najveći broj vojnih vežbi (RSE, 2019). Ipak, specifičnost kosovskog pitanja je usloвила i manifestaciju elemenata politike uravnotežavanja. Činjenica da se to dogodilo u situaciji ogromne disproporcije u moći uključenih aktera ukazuje na snažan impuls u anarhičnom međunarodnom sistemu koju favorizuje uravnotežavanje za države koje identifikuju ozbiljnu pretnju po svoje vitalne interese, čak i kada takav pristup uključuje značajne rizike. Slučaj Srbije je primer potrage za relevantnim međunarodnim partnerima, koji bi pružili podršku teritorijalnom integritetu države u takmičarskoj sferi međunarodnih odnosa.

Od pretnje do strateškog partnerstva

U svetlu takve situacije kao potencijalni partner se pojavljuje Ruska Federacija, velika sila, tradicionalno prisutna na Balkanu. Fokus ovog poglavlja je na analizi različitih komponenti srpsko-ruske saradnje od 2008. do početka Rata u Ukrajini 2022. godine. Nakon kolapsa Sovjetskog Saveza i kraja Hladnog rata, Rusija je tokom 90-ih i ranih 2000-ih više pasivni posmatrač koji je podržavao dominantna nastojanja SAD i EU u vezi sa rešavanjem krize na prostoru bivše Jugoslavije (Đukanović, 2020: 46-47). Ipak, od druge polovine prve decenije XXI veka, sa političkom, ekonomskom i vojnom konsolidacijom režima u Moskvi i rastućim geopolitičkim tenzijama sa zapadnim zemljama, oslikanim u govoru ruskog predsednika Vladimira Putina na Minhenskoj konferenciji o bezbednosti 2007. godine (Kremlin, 2007), dolazi do snaženja materijalnih sposobnosti, ali i volje, Kremlja da autonomno projektuje svoju moć. Paradoks perioda je da se uprkos jačanju Rusije njen prostor za delovanje znatno sužavao, usled evroatlantskog strateškog opredeljenja ogromne većine balkanskih država. Ruska politika ja tragala za instrumentima uticaja i sopstvenom nišom na Balkanu.

Razmatrajući osnove političkog uticaja Rusije u regionu, Dušan Reljić ističe da on primarno počiva na tri stuba: privilegovanoj pozicije Moskve kao stalne članice Saveta bezbednosti UN sa pravom veta u svetskoj organizaciji, istorijskoj, kulturnoj i političkoj povezanosti sa narodima koji imaju pravoslavnu tradiciju na Balkanu i privrednom uticaju Kremlja, koji se manifestuje prevashodno u energetskom sektoru (Reljić, 2009: 6). Istorijsko-religijska povezanost je karakteristika većeg broja balkanskih država, ne predstavljajući specifičnost ni jedne od njih, uključujući i Srbiju. Ne zanemarujući uticaj kulturnih veza, koje kreiraju plodno tlo za jačanje meke moći i pozitivno prisustvo u javnom mnjenju, direktniji instrumenti uticaja su mogućnost blokade procesa u UN i snabdevanje balkanskih država neophodnom energijom. Energetska zavisnost od ruskog gasa je karakteristika gotovo svih država Balkana i relativno važna poluga političkog i ekonomskog uticaja, a de-

lovanje regionalnih aktera je usmereno ka diversifikaciji snabdevača energije (Bechev, 2023).

Za politiku uravnotežavanja pretnje secesije dela teritorije Srbije je od specifičnog značaja prvi stub ruskog uticaja, odnosno njena pozicija u Savetu bezbednosti UN, ali i drugim međunarodnim organizacijama. Iako je Rusija prvobitno podržala zaključke Kontakt grupe o statusu Kosova 2005. godine, vremenom se njena pozicija menjala (Đukanović, 2020). Ona je tokom pregovaračkog procesa pod okriljem UN insistirala da rešenje koje bi bilo usvojeno mora biti prihvatljivo za obe strane, odnosno i Beograd i Prištinu, suprotstavljajući se istovremeno zahtevima da se dijalog vremenski oroči (Ker-Lindsay, 2009). Suštinski, ona je ovim stavovima dosledno pratila neke od postulata srpske politike prema Kosovu. Sa druge strane na Zapadu se računalo da će Moskva popustiti, da neće biti dovoljno moćna da insistira na drugim rešenjima ili u najmanju ruku da se neće odlučiti da preti ili iskoristi veto u Savetu bezbednosti (Reljić, 2009). Ipak, to nije bio slučaj, a Rusija uskraćuje podršku predlogu specijalnog izvestioca generalnog sekretara svetske organizacije Matija Ahtisarija koji je podrazumevao „nadgledanu nezavisnost“ Kosova, što je stav Moskve koji nailazi na izrazito odobravanje Beograda (Đukanović, 2020: 48). Nakon jednostranog proglašenja nezavisnosti ruski ambasador u UN Vitalij Čurkin je naglasio da Rusija: „i dalje priznaje Republiku Srbiju u međunarodno priznatim granicama“, dodajući da secesija podriva temelje međunarodnih odnosa (B92, 2008). Tokom pregovaračkog procesa o statusu Kosova, Kremlj se profilisao kao centralni saveznik u nastojanjima Srbije da očuva svoj teritorijalni integritet. Suštinski, od tada, Rusija figurira kao jedan od stubova spoljne politike Srbije.

Doktrina o četiri stuba spoljne politike Srbije, koji se odnose na Evropsku uniju, Rusiju, SAD i Kinu, je poznata formulacija tadašnjeg predsednika Tadića iz 2009. godine (RTS, 2009). U odsustvu zvanične spoljnopoličke strategije, ona obuhvata diferencirane odnose zavisnosti zemlja prema drugim relevantnim akterima. Specifičnost pozicije Srbije u međunarodnoj politici uslovljena je četvorostrukom međuzavisnošću: trgovinskom prema EU i susedstvu, finansijskom prema Zapadu i Kini i pojedinim arapskim državama, energetske u odnosu na Rusiju i tehnološke usmerenosti ka Nemačkoj (Visković, 2018: 23). Pored toga, za Srbiju je od 2008. godine izrazito značajna i ruska podrška u međunarodnim institucijama po pitanju Kosova. Neujednačena zavisnost od različitih partnera je uslovlila multi-vektorsku spoljnu politiku Srbije, politiku oslanjanja na različite, nekada i međusobno sukobljene partnere u različitim oblastima. Komentarišući obnovu ruske moći i njen značaj za spoljnu politiku Srbije, Tadić ističe da je ona: „obnovila svoje ekonomske i spoljnopoličke potencijale i bila veliki prijatelj u podršci Srbiji u odbrani integriteta naše zemlje na Kosovu i Metohiji što nas je nedvosmisleno vodilo u posebno bliske odnose s Rusijom, pored istorijskog prijateljstva“ (RTS, 2009).

Osnovni razlog, odnosno traganje za načinom da se spreči međunarodna legitimacija secesije dela teritorije, je uslovio i karakter i način približavanja Srbije i Rusije. Podrška Moskve je bila izrazito važna u sprečavanju prijema Kosova u niz međunarodnih institucija, gde je pored pomenutog UN i pratećih specijalizovanih agencija, od velikog značaja i Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) (Petrović, 2010: 6). Uz to pomenuta podrška je pomogla prilikom izglasavanja rezolucije A/63/L2 u Generalnoj skupštini UN kojom se od Međunarodnog suda pravde traži savetodavno mišljenje o legalnosti unilateralnog proglašenja nezavisnosti Kosova, a između dve države je uspostavljen strateški pristup zajedničkih nastupa na međunarodnoj sceni, koji se odnosio na koordinaciju diplomatskih pozicija u onim pitanjima važnim za obe zemlje (Ibid, 2010: 6). Zvaničnici su tokom ovog perioda učestalo govorili o strateškom partnerstvu dve države, a diskusije o formalizovanju tih odnosa su intenzivirane 2011. (RSE, 2011) da bi Deklaraciju o strateškom partnerstvu potpisali predsednici Nikolić i Putin 2013. godine u Sočiju. Činjenica da je do nastavka, a u nekim segmentima i intenziviranja saradnje, došlo nakon promene vlasti u Srbiji 2012. godine, ukazuje da se to nije drastično odrazilo na srpsko-ruske odnose. Primer tih tendencija je Sporazum o saradnji koji Srpska napredna stranka potpisuje sa Jedinštenom Rusijom, najvećom strankom u ruskoj Dumi 2018. godine (RTS, 2018). Tokom diplomatske kampanje Srbije sa ciljem uveravanja pojedinih država da povuku priznanje nezavisnosti Kosova 2019. godine su se pojavile i informacije o ruskoj podršci tim naporima kroz unapređivanje bilateralnih odnosa sa zemljama koje su se za otpriznanje odlučile, što su navodi koje je Ministarstvo spoljnih poslova u Beogradu negiralo (RSE, 2019). Politička saradnja je u ovom periodu evoluirala, zasnivajući se primarno na ruskoj podršci u multilateralnim forumima naporima Srbije da očuva svoj teritorijalni integritet, koja je vodila postepenom jačanju bilateralnih odnosa dve zemlje.

Druga sfera u kojoj su unapređeni odnosi je vojna saradnja. Od 2013. godine Srbije je posmatrač u Organizaciji ugovora o zajedničkoj bezbednosti (ODKB) (Đukanović, 2020: 48), vojnom savezu u kome Rusija ima centralnu ulogu. Vojna saradnja dve zemlje se manifestuje i kroz niz zajedničkih vojnih vežbi, od kojih se jedna od poznatijih održavala na svake dve godine od 2015. do 2021. godine, zajedno sa Belorusijom, pod nazivom „Slovensko bratstvo“ (RTS, 2021), ali i nabavku ruske vojne opreme od strane Srbije (Ministarstvo odbrane Republike Srbije, 2019).

Političku okosnicu saradnje je, uz viši stepen vojne saradnje, pratilo i intenziviranje razvoja ekonomsko-energetskih odnosa dve zemlje. Ubrzo nakon ruskog protivljenja jednostranoj nezavisnosti Kosova, usledilo je i značajno ulaganje ruskog kapitala u energetski sektor Srbije, uključujući i kupovinu većinskog udela u Naftnoj industriji Srbije od strane kompanije Gazprom Neft (Simonov, 2009). U istom periodu je i najavljen gasovod „Južni tok“, koji bi prolazio kroz nekoliko država Balkana, uključujući i Srbiju, ali se od njega 2014. godine usled protivljenja EU i SAD odustalo

(Đukanović, 2020: 48). Centralni značaj energetike u ovoj sferi odnosa je praćen i postepenim rastom spoljnotrgovinskih odnosa, te je u Rusiju izvezeno 4,1% ukupne vrednosti izvezene robe Srbije u 2022. godini (Trailović i Rapaić, 2023: 78). Takođe, Srbija je potpisala sporazum o slobodnoj trgovini sa Evroazijskom ekonomskom unijom, organizacijom u kojoj je ruska ekonomija najveća (Ibid, 2023: 73). Ipak, u ovom segmentu, Moskva je partner koji značajno zaostaje ne samo za dominantnim spoljnotrgovinskim partnerom Srbije, Evropskom unijom, već sve više i Kinom (Pluton Logistics, 2022).

Politika uravnotežavanja pretnje Srbije kroz razvoj odnosa sa Rusijom je ograničenog dometa usled ograničene sposobnosti Moskve da projektuje svoju moć u regionu. Ona nije politički, vojno i ekonomski akter sposoban da vrši odlučujući uticaj na balkansku politiku. Usled toga srpsko uravnotežavanje je primarno sprečilo međunarodnu formalizaciju procesa secesije dela državne teritorije u značajnim multilateralnim forumima, ali nije preokrenulo političke tokove u regionu. Ipak, važnost ugroženog interesa je uslovlila razvoj odnosa od saradnje u međunarodnim organizacijama preko jačanja bilateralnih političkih odnosa, vojne saradnje i energetsko-ekonomskih odnosa. Politika Srbije se odvija na paralelnim kolosecima, sa jedne strane težeći integraciji u EU radi ekonomskog razvoja i unapređenja političkog položaja, dok sa druge, ona pokušava da uravnoteži pretnju od jednostrane secesije Kosova, koju su neke od najznačajnijih zapadnih država podržale, putem saradnje sa Moskvom. Najveći izazov za tu politiku predstavlja eskalacija geopolitičkih tenzija između Ruske Federacije i ključnih država Zapada koja je kulminaciju doživela u Ukrajinskoj krizi, koja 2022. godine prerasta u ratni konflikt.

Saradnja u svetlu Rata u Ukrajini

Rat u Ukrajini predstavlja najvažniju krizu sa kojom se evropski kontinent suočava od kraja Hladnog rata. On je pogotovo suzio manevarski prostor političkim jedinicama koje svoju međunarodnu poziciju zasnivaju na raznorodnim partnerstvima. Prve naznake značajnog problema za Srbiju su se mogle uočiti 2014. godine, kada je nakon aneksije Krima, intenzivirano rivalstvo na relaciji Zapad-Rusija. Državno rukovodstvo je tada podržalo teritorijalni integritet Ukrajine, bez eksplicitne osude Rusije i uvođenja sankcija (Istinomer, 2014). Nakon 24. februara 2022. konflikt na istoku Ukrajine prerasta u otvoreni ratni sukob, što poziciju Srbije značajno otežava. Savet za nacionalnu bezbednost Srbije 25. februara usvaja niz zaključaka o Ratu u Ukrajini, koji definišu politiku zemlje prema konfliktu (N1, 2022). U suštini, zaključci, u velikoj meri, održavaju stavove usvojene tokom krimske krize, odnosno jasno podržavaju suverenitet i teritorijalni integritet Ukrajine, ali naglašavaju da uvođenje sankcija nije u nacionalnom interesu Srbije (Ibid, 2022). Beograd je, takođe, glasao sa niz rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih

nacija koje osuđuju rusku agresiju, kao i za isključenje Rusije iz Saveta UN za ljudska prava (Nova, 2022). Uz to, sporadično se pojavljuju i informacije o indirektnoj, odnosno preko trećih strana, prodaji srpskog oružja Ukrajini tokom rata, što zvaničnici negiraju (RSE, 2023).

Odluka da se ne uvedu sankcije, ali osudi delovanje Rusije u Ukrajini oslikava i dvostrukost pozicije Srbije. Sa jedne strane, nakon širokog asortimana sankcije koje su EU i SAD uvele Moskvi nakon početka rata, osuda u međunarodnim organizacijama je predstavlja pozitivan signal koji je Beograd želeo da pošalje svojim značajnim partnerima, koji poseduju najveću sposobnost uticaja na regionalne prilike. Ona je ukazala i na značaj zaštite teritorijalnog integriteta i suvereniteta država članica UN iz perspektive Srbije, koji uz univerzalne norme međunarodnog prava, promoviše i partikularne interese oslikane u želji da se ospori legitimitet jednostranog otepljenja dela sopstvene teritorije. Ipak, univerzalni principi su podložni različitim tumačenjima obojenim specifičnim interesima aktera. Tako se pravo na samoopredeljenje i zaštita teritorijalnog integriteta drugačije shvataju u slučajevima Ukrajine, Gruzije ili Srbije u većini najmoćnijih država Zapada i Rusiji. Rusija se pozivala na „kosovski presedan“ radi promocije svojih interesa na Krimu, u Donbasu, Abhaziji ili Južnoj Osetiji, dok je Srbija težila izbegavanju takvih paralela (Trailović i Rapaić, 2023: 74), načelno poštujući teritorijalni integritet svih država članica UN. Sa druge strane, činjenica da je Srbija jedna od retkih evropskih država koje nisu uvele sankcije Rusiji je naglasila kontinuirani značaj koji se pridaje odnosu sa Moskvom. To oslikava i izjava predsednika Vučića koji ističe da će Srbija uvesti sankcije Rusiji isključivo ako joj nad glavom bude visio „Damoklov mač“ (RSE, 2022). Uporedo posmatrajući spoljne politike balkanskih država, Beograd je zaista, nakon ruske invazije 2022, postao izuzetak, jer tokom krimske krize 2014. godine, restriktivnim merama se nisu pridružile ni Makedonija i Bosna i Hercegovina (Đukanović, 2020: 49).

Promena geopolitičkih okolnosti sa početkom ratnog konflikta je ipak uticala na smanjenje intenziteta bilateralnih odnosa, političke i vojno-bezbednosne saradnje Srbije i Rusije. Krizno žarište na istoku evropskog kontinenta je dodatno demonstriralo ograničenu mogućnost Moskve da utiče na balkanske prilike. Pojavnu manifestaciju te činjenice predstavlja otkazivanje dogovorene posete ruskog ministra spoljnih poslova Sergeja Lavrova Beogradu (Trailović i Rapaić, 2023: 75), u junu 2022. godine, usled zabrane preletanja njegovog aviona preko teritorije suseda Srbije, koji su usvojili restriktivne mere prema Moskvi. Moratorijum na vojne vežbe sa stranim partnerima Srbija uvodi odmah po izbivanju rata, čime faktički zamrzava dalje vojne vežbe sa Rusijom, ali pravi izuzetak 2023. godine radi održavanja vežbe „Platinasti vuk 23“, primarno sa zapadnim partnerima (RSE, 2023). Rat u Ukrajini se odrazio na kvantitet i kvalitet srpsko-ruskih odnosa.

Politika uravnotežavanja pretnje je znatno otežana za Beograd, ali nije došlo do fundamentalne transformacije iste. Nastavak zajedničkog

razmatranja nastupa na međunarodnoj sceni je uočljiv kroz tradicionalno potpisivanje Plana konsultacija ministarstava spoljnih poslova Srbije i Rusije za 2023. i 2024. godinu na marginama zasedanja Generalne skupštine UN, koji je usled početka rata izazvao snažnije reakcije Zapada nego ranijih godina (Trailović i Rapaić, 2023: 74-75). Kontinuitet spolj-nopolitičkog delovanja je najavio i predsednik Vučić u intervjuu za ruski TASS ističući da će Srbija nastaviti sa politikom neuvođenja sankcija uprkos pritiscima Zapada (RSE, 2024). Promena geopolitičkih okolnosti je otežala, ali ne i onemogućila konstantni element uravnotežavanja prisutan u srpskoj politici od 2008. godine.

Zaključak

Rad istražuje, u uporednoj perspektivi balkanskih država, specifičan karakter srpsko-ruskih odnosa od 2008. godine težeći da locira ključni uzrok takvog razvoja. Dve značajne varijable, istorijsko-kulturne veze i, pogotovo, energetska zavisnost, su igrale ulogu u dinamici tih odnosa. Međutim, one ne predstavljaju posebnost Srbije, već zajedničku karakteristiku značajnog broja balkanskih država. Specifičan element koji je odlučujuće uticao na genezu srpsko-ruskih odnosa je otvaranje kosovskog pitanja kao pretnje teritorijalnom integritetu, jednog od najznačajnijih oblika ugrožavanje nacionalne bezbednosti u modernom sistemu država, jednostranim proglašenjem nezavisnosti 2008. godine. Teorijski okvir koji objašnjava potragu Srbije za međunarodnim partnerima u takvoj situaciji je teorija ravnoteže pretnje. Važan razlog razvoja odnosa i saradnje među državama je uravnotežavanje identifikovane pretnje. Osnovni elementi koji konstituišu pretnju, sveukupna moć i ofanzivni kapaciteti, u ovom slučaju oličeni u prisustvu NATO na Kosovu i podršci koju se secesionistima pružile najvažnije članice najmoćnijeg vojnog saveza na svetu, geografska blizina, oslikana u geografskoj okruženosti Srbije članicama NATO ili državama evroatlantske strateške orijentacije i percepcija agresivnih namera, koja, uz navedenu podršku unilateralnom otcepljenju, svoje korene ima i u ratu iz 1999. godine, su uticali na spoljnopolitičko delovanje Beograda. Ono je spram aktera koji su najsposobniji da projektuju svoju moć u regionu, a to su u ekonomskom pogledu EU, a u vojnom SAD i NATO dvostruko. Sa jedne strane, njena dominantna dimenzija podrazumeva svrstavanje uz jačeg, preko težnje za članstvom u EU radi unapređenja ekonomskih interesa i političke pozicije, ali i, u kontekstu ovog rada, relevantnije saradnje sa NATO, preko „Partnerstva za mir“ i Individualnog akcionog plana partnerstva, razvijajući odnose sa vojno najmoćnijim savezom prisutnim na Balkanu. Ipak, u spoljnopolitičkom delovanju Beograda su prisutni i elementi mekog uravnotežavanja pretnje, koji su se manifestovali i, u velikoj meri, trasirali razvoj odnosa sa Rusijom, sa primarnim fokusom na multilateralna tela u kojima Moskva poseduje pravo veta.

Politika uravnotežavanja nije promenjena nakon promene vlasti 2012, dakle na nju nisu presudno uticali ideosinkratični činoci, a kriza na istoku Evrope, koja 2022. godine prerasta u veliki kontinentalni rat, je otežava, ali ne dovodi do suštinskog odustajanja od nje. Kontinuirano prisustvo pretnje je uslovalo i kontinuitet politike uprkos geopolitičkim izazovima. U kontekstu šireg razmatranja delovanja država u međunarodnom sistemu, analizirani primer demonstrira snažnu tendenciju mekog uravnotežavanja, kao makar prateće strategije za koju će se političke jedinice odlučiti i u situaciji ogromne disproporcije materijalnih kapaciteta ako su važni interesi ugroženi.

Na osnovu navedenog, može se naslutiti da će perspektiva srpsko-ruskih odnosa, u velikoj meri, zavisiti od statusa kosovskog pitanja u budućnosti. Postojanje pretnje teritorijalnom integritetu će generisati i potrebu za uravnotežavanjem iste u narednom periodu, a Rusija će, uprkos smanjenom regionalnom uticaju sa iniciranjem Rata u Ukrajini, delovanjem u međunarodnim organizacijama, ostati parcijalni deo te strategije. Spoljnopolitički zaokret Srbije, nalik egipatskoj transformaciji za vreme predsednika Sadata, bi verovatno zahtevao suštinski kompromis koji bi doprineo smanjenju intenziteta ili dugotrajnom rešavanju pretnje teritorijalnom integritetu.

Kosovo question and development of Serbian-Russian relations since 2008 through the lens of threat balancing

Abstract

▼
The paper investigates the different character, in the comparative perspective of the Balkan states, of Serbian-Russian relations since 2008, striving to identify the key cause of such development. In contrast to historical ties and energy dependence, components present in a number of other Balkan countries, the question of the status of Kosovo and Metohija as a threat to territorial integrity is identified as a key element, which traced the dynamics of those relations. From a theoretical point of view, the paper relies on the balance of threat theory as a suitable framework for contextualizing the formation of alliances in the case when important interests are threatened. The continuity of Serbian-Russian relations in the observed period, regardless of the change of government and geopolitical context, indicates the importance of balancing the long-term present threat. From a theoretical considerations, the paper draws attention to a strong balancing tendency for states facing a threat in the international system, even in a situation of great power imbalance of actors.

Keywords

▼
Serbia, Russia, threat, balancing, Balkans

Literatura

- A. Pape, Robert, Soft Balancing against the United States: *International Security*, Vol. 30, No. 1 (Summer, 2005), pp. 7-45.
- „Aktivna faza vežbe Slovensko bratstvo 2021”, Vojska Srbije, https://www.vs.rs/sr_lat/vesti/A182E6DBD00011EB8D050050568F5424/aktivna-faza-vezbe-slovensko-bratstvo-2021 (Datum posete: 18. februara 2024).
- Bennett, Andrew, Checkel, James, (2015). “Process tracing: from philosophical roots to best practices” in: *Process Tracing – From Metaphor to Analytical Tool*, UK: Cambridge University Press.
- „Belgrade-Pristina Dialogue”, EEAS, https://www.eeas.europa.eu/eeas/belgrade-pristina-dialogue_en (Datum posete: 10. februara 2024).
- Bechev, Dimitar, 1. 12. 2023, “Russia’s Energy Clout in the Balkans Is On Borrowed Time”, Carnegie Endowment for International Peace, <https://carnegieendowment.org/politika/91154> (Datum posete: 13. februara 2024).
- Csurgai, Gyula, (2021), “The Main Components of Geopolitical Analysis” u: *Geopolitics and International Relations – Grounding World Politics Anew*. The Netherlands: Brill | Nijhoff.
- „Combined defense expenditure of NATO countries from 2014 to 2023”, Statista, <https://www.statista.com/statistics/1293301/combined-defense-expenditures-nato/> (Datum posete: 10. februara 2024).
- „Četiri stuba srpske spoljne politike, RTS, <https://www.rts.rs/lat/vesti/politika/123741/ce-tiri-stuba-srpske-spoljne-politike.html> (Datum posete: 15. februara 2024).
- „Detalji Putinove posete Beogradu”, Radio Slobodna Evropa, https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija_rusija_tadic_putin/2347791.html (Datum posete: 16. februara 2024).
- Đukanović, Dragan, (2020). *Balkan na posthloratovskom raskršću (1989-2020)*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- „EU: Kosovo a sui generis case, no double standards”, European Western Balkans, <https://europeanwesternbalkans.com/2017/10/03/eu-kosovo-sui-generis-case-no-double-standards/> (Datum posete: 10 februara 2024).
- Ejdus, Filip, (2020). *Crisis and Ontological Insecurity – Serbia’s Anxiety over Kosovo’s Secession*. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- „Građani Srbije politički okrenuti Rusiji, ekonomski prema EU”, Radio Slobodna Evropa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-gradjani-rusija-eu-politika-ekonomija/32357459.html> (Datum posete: 2. februara 2024).
- Ker-Lindsay, James, (2009). *Kosovo – The Path to Contested Statehood in the Balkans*. London: I.B. Tauris & Co Ltd.
- „Kako je proglašena nezavisnost Kosova 2008. godine i šta su tada rekli Koštunica, Vučić, Tadić?”, Danas, <https://www.danas.rs/vesti/politika/godisnjica-proglasenja-nezavisnosti-kosova-2008/> (Datum posete: 8. februara 2024).
- „Kad je Srbija glasala protiv Rusije u UN: Nova rampa za Moskvu zbog agresije na Ukrajinu”, Nova, <https://nova.rs/vesti/politika/kad-je-srbija-glasala-protiv-rusije-u-nova-rampa-za-moskvu-zbog-agresije-na-ukrajinu/> (Datum posete: 21. februara 2024).
- Morgentau, Hans, (2014). *Teorija međunarodne politike*. Podgorica: CID.

- „Nikolić i Putin potpisali Deklaraciju o strateškom partnerstvu”, Radio Slobodna Evropa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/nikolic-i-putin-potpisali-deklaraciju-o-strateškom-partnerstvu/24996484.html> (Datum posete: 2. februara 2024).
- N. Petrović, Žarko, (2010). “Odnosi Rusije i Srbije na početku XXI veka” u: *Odnosi Rusije i Srbije na početku XXI veka*, Beograd:International and Security Affairs Centre.
- „Pregovarački proces sa Prištinom”, Kancelarija za Kosovo i Metohiju Vlade Republike Srbije, <https://www.kim.gov.rs/lat/pregovaracki-proces.php> (Datum posete: 10. februara 2024).
- „Percentage of world GDP – Country rankings”, The Global Economy, https://www.theglobaleconomy.com/rankings/gdp_share/NATO/ (Datum posete: 10. februara 2024).
- „Partnerstvo za mir”, Ministarstvo odbrane Republike Srbije, <https://www.mod.gov.rs/lat/4358/partnerstvo-za-mir-4358> (Datum posete: 11. februara 2024).
- „Rezolucija Narodne skupštine o zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i ustavnog poretka Republike Srbije”, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2007.
- Reljić, Dušan, (2009). *Rusija i Zapadni Balkan*. Beograd:ISAAC fond.
- „‘Ruska veza’ u navodnom povlačenju priznanja Kosova?”, Radio Slobodna Evropa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30073173.html> (Datum posete: 17. februara 2024).
- „ Rusija ‘zabrinuta’ zbog informacija o prodaji srpskog oružja Ukrajini”, Radio Slobodna Evropa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/rusija-ukrajina-prodaja-srpskog-oruzja-/32296323.html> (Datum posete: 21. februara 2024).
- „Srbija zaostaje u usklađivanju spoljne politike sa EU”, Radio Slobodna Evropa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-eu-spoljna-politika/32544201.html> (Datum posete: 2. februara 2024).
- „Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije”, Službeni Glasnik Republike Srbije, br. 88, Beograd, 2009.
- „Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije”, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 94, Beograd, 2019.
- „S kim Vojska Srbije najviše vežba”, Radio Slobodna Evropa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/infografika-vojne-ve%C5%BEbe-srbije-nato-rusija/30006111.html> (Datum posete: 11. februara 2024).
- „Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy”, Kremlin.ru, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> (Datum posete: 12. februara 2024).
- „Sporazum o saradnji SNS-a i Jedinственe Rusije, RTS, <https://www.rts.rs/lat/vesti/politika/3301256/sporazum-o-saradnji-sns-a-i-jedinstvene-rusije.html> (Datum posete: 17. februara 2024).
- Simonov, Konstantin, “Ruski energetske interesi u Jugoistočnoj Evropi”, ISAAC fond, <https://www.isac-fund.org/download/06-Dr%20Konstantin%20Simonov%20-%20Ruski%20energetski%20interesi%20u%20JIE.pdf> (Datum posete: 16. februara 2024).
- „Suverenitet da, sankcije ne”, Istinomer, <https://www.istinomer.rs/analize/suverenitet-da-sankcije-ne/> (Datum posete: 21. februara 2024).

- „Tadić u UN: Poništiti nezavisnost”, B92, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=02&dd=18&nav_category=640&nav_id=285257 (Datum posete: 15. februara 2024).
- Trailović, Dragan, Rapaić, Stevan, Odnosi Srbije i Rusije u periodu Ukrajinske krize: *Nacionalni Interes*, XIX, br. 3 (2023), str. 67-91.
- „United Nations Charter”, *United Nations*, Article 2(4).
- „Uspešna vojna saradnje Srbije i Rusije”, Ministarstvo odbrane Republike Srbije, <https://www.mod.gov.rs/lat/13545/uspesna-vojna-saradnja-srbije-i-rusije-13545> (Datum posete: 17. februara 2024).
- „Vučić: Srbija i Rusija prijatelji na racionalnim osnovama”, *Politika*, <https://www.politika.rs/scc/clanak/342118/Vucic-Srbija-i-Rusija-prijatelji-na-racionalnim-osnovama> (Datum posete: 2. februara 2024).
- Van Evera, Stephen, (1997). *Guide to Methods for Students of Political Science*, USA: Cornell University Press.
- Visković, Ivo, Determinante spoljne politike Srbije: teorijski model i njegova primena: *Međunarodna politika*, LXIX, 1169 (2018), str. 5-30.
- „Vodeći trgovinski partneri Srbije u 2022. - Nemačka i dalje na prvom mestu”, Pluton Logistics, <https://plutonlogistics.com/izvoznici/ovo-su-vodeci-trgovinski-partneri-srbije-u-2022-nemacka-i-dalje-na-prvom-mestu/> (Datum posete: 21. februara 2024).
- „Vučić: Sankcije Rusiji samo ako imamo ‘Damoklov mač’ nad glavom”, Radio Slobodna Evropa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/vucic-rusija-sankcije/32124532.html> (Datum posete: 22. februara 2024).
- „Vojne vežbe Srbije i Zapada izuzetak od moratorijuma”, Radio Slobodna Evropa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/vojne-ve%C5%BEbe-srbije-i-zapada-izuzetak-od-moratorijuma-/32350857.html> (Datum posete: 23. februara 2024).
- „Vučić za ruski TASS: Srbija će nastaviti da odbija uvođenje sankcija Rusiji”, Radio Slobodna Evropa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/vucic-sankcije-rusija/32827329.html> (Datum posete: 23. februara 2024).
- „Zaključci Saveta za nacionalnu bezbednost o ratu u Ukrajini”, N1, <https://rs.n1info.com/vesti/zakljucci-saveta-za-nacionalnu-bezbednost-o-ratu-u-ukrajini/> (Datum posete: 21. februara 2024).
- Walt, Stephen, (1987). *The Origins of Alliances*. New York: Cornell University Press.
- Weber, Max, (1946). *Politics as a Vocation*. New York: Oxford University Press.
- „10 mišljenja Badinterove komisije”, Peščanik, <https://pescanik.net/10-misljenja-badinterove-komisije/> (Datum posete: 9. februara 2024).